

Elżbieta NIEZABITOWSKA

USŁUGI SOCJALNE PRZEMYSŁU LOKALIZOWANE POZA ZAKŁADEM PRACY

Streszczenie. Zakłady przemysłowe na całym świecie realizują obiekty usługowo-socjalne dla swoich załóg w celu przekroczenia w ten sposób bariery rozwojowej, jaką stanowi brak rąk do pracy. Są to najczęściej zlokalizowane poza ogrodzeniem zakładu obiekty żywienia zbiorowego, służby zdrowia, mieszkaniowe, działalności społecznej i kulturalnej, wypoczynkowe, rekreacji i sportu.

Nie wypracowano, jak dotychczas, spójnego systemu doboru funkcji, programu i lokalizacji obiektów usługowo-socjalnych o charakterze środowiskowym. Powodem tego jest zmienność zapotrzebowania uzależnionego od aktualnych wymagań i zainteresowań załogi, ogólnego poziomu życia, dostatku oraz jakości usług w miejscu zamieszkania. Zwykle obiekty tego typu lokalizowane są w pobliżu zakładów przemysłowych, często w zasięgu ich niekorzystnych oddziaływań.

W krajach socjalistycznych zakres usług określany jest przez ustawodawstwo. W ZSRR obowiązuje 4-stopniowy system rozdziału i lokalizacji usług socjalnych. Nasze przepisy w tym zakresie wprowadzają dla dość znacznej liczby obiektów indywidualne promienie obsługi, co komplikuje nieco proces projektowania sieci usługowej dla zakładów przemysłowych. W związku z tym autor proponuje podjęcie badań stanu istniejącego sieci usługowej przemysłu, które stanowiąby inspirację dla nowych koncepcji skoordynowanego rozwoju infrastruktury społecznej miast uprzemysłowionych.

W całym świecie duże i bogate zakłady przemysłowe, o licznych załogach realizują i utrzymują obiekty socjalne o charakterze środowiskowym, zlokalizowane bądź na przedpolu zakładu, bądź poza zakładem w swoim najbliższym otoczeniu.

Do tego typu obiektów realizowanych najczęściej należą:

- obiekty żywienia zbiorowego (stołówki),
- obiekty przemysłowej służby zdrowia (przychodnie przemysłowe specjalistyczne, ośrodki rehabilitacji zapobiegawczej i rehabilitacji zawodowej, sanatoria, szpitale itp.),
- obiekty mieszkaniowe (mieszkania zakładowe, spółdzielcze, hotele robotnicze, domy młodych małżeństw, internaty szkolne),
- obiekty usługowe takie, jak: żłobki, przedszkola, garaże, parkingi, drobne rzemiosło itp.,
- obiekty szkoleniowe (szkoły zawodowe, warsztaty szkolne),
- obiekty działalności społecznej i kulturalnej (domy kultury, biblioteki, świetlice, kina itp.),

- obiekty wypoczynkowe (domy wczasowe, kolonijne, wypoczynęk bliski cotygodniowy),
- obiekty rekreacji i sportu (stadiony, hale sportowe, boiska tenisowe itp.).

Nie ma spójnego systemu doboru funkcji, programu i lokalizacji; dla usług zlokalizowanych poza zakładem, panuje w tej materii ogromna dowolność. Działalność w tym zakresie jest absorbująca i kosztowna, tak więc nie każdy zakład przemysłowy może sobie na nią pozwolić.

Problem usług socjalnych przemysłu jest szeroko omawiany w publikacjach odnoszących się przede wszystkim do usług realizowanych na terenie zakładu. Można tu wymienić takich autorów jak: [Dzięgielewski, Arct, W. i H. Henn¹. Usługi zlokalizowane poza zakładem są w tych pracach omawiane w bardzo wąskim zakresie. Dość obszerną literaturę posiada natomiast problematyka budownictwa mieszkaniowego zakładowego. Na ten temat pisali: A. Nowak-Lenartowska, E. Markiewicz-Kozańska, T.A. Markus, P. Haiko, D.J. Walkowitz².

Zagadnienia związane z obecnym budownictwem mieszkaniowym zakładowym oraz jego historyczną formą tzw. budownictwa patronalnego stanowią jednakże niewielki wycinek tematów związanych z projektowaniem i programowaniem sieci usług socjalnych przemysłu. Szersze ujęcie problemów infrastruktury społecznej przemysłu znaleźć można w opracowaniach spoza środowiska architektonicznego. Wymienić tu należy takich autorów, jak: Podoski, Pietrucha, Ciechocińska, Kubiak, Klasik, Jędrzycki, Regulecki, Jałowiecki, Mura i Krawczyk, Jewtuchowicz³.

¹ T. Dzięgielewski: Sieć usług socjalnych w zakładzie przemysłowym. IKS, Warszawa 1977 oraz T. Dzięgielewski, M. Obarska, A. Borkowska: Kształtowanie nieuciążliwych zakładów przemysłowych. Poradnik projektanta, IKS, Warszawa 1984; Z. Arct: Projektowanie architektoniczne zakładów przemysłowych. Arkady, Warszawa 1974; W. Henn i H. Henn: Obiekty socjalne w zakładach przemysłowych. Arkady, Warszawa 1974.

² A. Nowak-Lenartowska: Osiedla zakładowe jako problem urbanistyczny regionu. PWN, Warszawa 1973; E. Markiewicz-Kozańska: Rozwój przestrzenny wielkich i dużych zespołów fabryczno-mieszkalnych na terenie Łodzi w drugiej połowie XIX w. "Kwartalnik Urbanistyki i Architektury" 1984, t. XXIX, z. 1-2; T.A. Markus: The 18th Century Roots in the 19th Century Industrial Town. "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1984, t. XXIX, z. 1-2; P. Haiko: The Industrial City of Berndorf in Lower Austria "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1984, t. XXIX, z. 1-2; D.J. Walkowitz: The Politics of Social Space: Industrial Architecture and Urban Planning in an American Company Town and an Industrial City. "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" t. XXIX, z. 1-2.

³ J. Podoski: Kierunki rozwoju infrastruktury społecznej w aglomeracjach miejskich. Studia nad ekonomiką regionu. SIN, Katowice 1977; J. Pietrucha: Podstawowe elementy kształtowania infrastruktury w konurbacjach przemysłowych. Studia nad ekonomiką regionu. SIN, Katowice 1977; M. Ciechocińska: Ocena ogólnych tendencji zmian w stanie infrastruktury społecznej. Biuletyn KZPK PAN, Warszawa 1983, nr 123 oraz Infrastruktura społeczna. Biuletyn KZPK PAN, Warszawa 1981, nr 116; A. Kubiak: Regionalne zróżnicowanie wyposażenia zakładów przemysłowych we własne urządzenia

Spośród architektów powiązania przestrzenne między miastem, przemysłem i infrastrukturą społeczną przemysłu badali: J. Skrzekot, J. Skrzypczyk i E. Niezabitowska⁴.

Głównym powodem podejmowania przez przemysł działalności inwestycyjnej w zakresie usług socjalnych realizowanych poza zakładem jest chęć związania załogi z miejscem pracy, zmniejszenie fluktuacji oraz zwiększenie tą drogą zatrudnienia.

Duże ośrodki miejskie stanowią atrakcyjną lokalizację dla zakładów przemysłowych⁵. Liczne lokalizacje przemysłu w dużych ośrodkach miejskich stają się przede wszystkim powodem deficytu rąk do pracy, co w pierwszym rzędzie obniża jakość sfery usługowej, a także w dalszej perspektywie, przez pogorszenie warunków środowiskowych, prowadzi do objawów dezurbanizacji, tj. zmniejszania się atrakcyjności wielkich miast. Zjawiska te powodują, że zakłady silnie ekonomicznie, aby utrzymać swoją pozycję na rynku pracy, starają się poprzez rozbudowaną sieć usług socjalnych zwiększyć swoją atrakcyjność.

Bardzo często, zwłaszcza w naszym kraju, władze miejskie mają tak duże braki i zaległości w realizacji usług miejskich, że działalność zakładów przemysłowych w tym zakresie jest jedynym sposobem na rozwój niekiedy podstawowych usług miejskich takich, jak: kultura, oświata, służba zdrowia, sport, rekreacja, wypoczynek bliski. Zakres działalności usługowo-socjalnej zakładów przemysłowych jest wciąż dyskusyjny, a późniejsze wykorzystanie obiektów nie zawsze uzasadnia ich realizację. Potrzeby i zainteresowa-

cd. notki 3 ze str. 94

infrastrukturalne, PKZP PAN, Studia, t. XLIV, PWN, Warszawa 1974; A. Klasiak: Elementarne problemy rozwoju aglomeracji katowickiej. Komitet Badań Regionów Uprzemysłowionych PAN, z. 75, Warszawa 1982 oraz Raport. Efekty zewnętrzne rozwoju przemysłu na Górnym Śląsku, "Architektura" 1983, nr 6; W. Jędrzycki: Planowanie społeczne w zakładzie pracy. Aspekty humanizacyjne. Inet. Wyd. CRZZ, Warszawa 1974; J. Reguśki: Gospodarka przestrzenna a warunki bytowe ludności. Próba definicji problemu Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 115 oraz Ekonomika miasta. PWE, Warszawa 1982; B. Jałowicki: Strategia uprzemysłowienia a proces urbanizacji. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1982, nr 119; St. Krawczyk, A. Mura: Infrastruktura społeczna w nowym mieście na przykładzie Jastrzębia, W: Warunki i czynniki przeobrażeń katowickiej aglomeracji gospodarczej. Ossolineum, Wrocław, Warszawa 1979; A. Jęwtuchowicz: Wpływ zakładów przemysłowych na poprawę warunków bytowych ludności miejskiej oraz Korzyści zewnętrzne jako czynnik kształtowania zachowań zakładów przemysłowych. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 115.

⁴J. Skrzekot: Z badań nad lokalizacją usług wobec miejsc zatrudnienia i miejsc zamieszkania. W: Materiały i studia IPPPP pt.: Przemysł a obsługa ludności. Wybrane zagadnienia przestrzenne. PWN, Warszawa 1971; J. Skrzypczyk: Związki lokalizacyjne terenów przemysłowych i osiedleńskich. W: Materiały i studia IPPPP pt. Przemysł a obsługa ludności. Wybrane zagadnienia przestrzenne. PWN, Warszawa 1971; E. Niezabitowska: Wpływ strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego na planowanie przestrzenne. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Maszynopisy z lat 1981, 1982, 1983, 1984.

⁵Patrz J. Reguśki: Ekonomika miasta. PWE, Warszawa 1982, s. 177.

ria pracowników się zmieniają, są uzależnione od ogólnego poziomu życia i dostępu oraz jakości usług w miejscu zamieszkania. Dlatego też zdarza się, że po realizacji tego typu inwestycji zakład przekazuje je w zarządzenie miastu (np. obiekty szkolnictwa zawodowego średniego i licealnego, przedszkola, żłobki, a także kosztowne obiekty kultury)⁶.

Obecna dostępność kina, telewizji i radia, które zaspokajają w znacznym stopniu potrzeby kulturalne, rozrywkowe i oświatowe, stały się powodem znacznego spadku atrakcyjności świetlic, klubów zakładowych i domów kultury. Również przy znacznej migracji ludności ze wsi do miasta model potrzeb kulturalnych i sposobu spędzania czasu wolnego wśród załóg robotniczych zmienia się⁷. Mimo stałych zmian w potrzebach społecznych załogi, pewien zestaw usług socjalnych będzie jednak konieczny. Wydaje się, że zapotrzebowanie na usługi żywienia i zdrowotne będzie zawsze aktualne.

Obecnie powstaje nowy zakres usług świadczonych przez przemysł dla otoczenia, związany z ochroną środowiska. Zakłady przemysłowe, uciążliwe dla otoczenia, mają obowiązek zagospodarowywania i pielęgnowania wyznaczonej strefy, w której przekroczone są dopuszczalne zanieczyszczenia⁸.

W literaturze⁹ dotyczącej sieci usług środowiskowych przemysłu, autorzy zwykle ograniczają się do informacji architektonicznych. Problem realizacji przestrzenno-odległościowych między zakładem a jego obiektami usługowo-socjalnymi i miastem jest słabo uwypuklony w prezentowanych rozwiązaniach. Zakłady przemysłowe realizujące ośrodek socjalny o charakterze kulturalno-oświatowym czy sportowym starają się zapewnić w nich uniwersalność funkcjonalną. Zwykle pomieszczenia kinowe i teatralne są wykorzystywane w czasie pracy jako jadalnie, o ile obiekt znajduje się w pobliżu zakładu.

Dla zobrazowania tej tendencji Hennowie podają przykład "Hali Stulecia" zakładów firmy HOECHST AG we Frankfurcie HOECHST¹⁰. Obiekt ten jest zlokalizowany w znacznej odległości od zakładu, w związku z czym pracodawca dowozi pracowników na obiady autobusami¹¹. Oprócz stołówki na 1500 konsumentów, w obiekcie tym znajduje się hala widowiskowa (przedstawienia

⁶ Patrz E. Niezabitowska: Krytyczna analiza rozwiązań projektowych oraz danych normatywnych na przykładzie wybranych zakładów przemysłowych Katowic. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Gliwice 1983, maszynopis.

⁷ A. Mura: Zagospodarowanie kulturalne czasu wolnego górnika Rybnickiego Okręgu Węglowego. SIN, Katowice 1983, maszynopis.

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30.IX.1980 r. w sprawie zasad tworzenia i zagospodarowania stref ochronnych. "Dziennik Ustaw" 1980, nr 24.

⁹ W. i H. Henn: Obiekty socjalne w zakładach przemysłowych. Arkady, Warszawa 1974.

¹⁰ Ibid., s. 170.

¹¹ W krajach zachodnich jest inny rytm pracy niż u nas. Na obiad wykorzystywana jest godzinna przerwa w połowie czasu pracy. Umożliwia to dowiezienie załogi do stołówki podczas tej przerwy.

teatralne kinowe i wodowiska sportowe) dla 1000-4000 widzów oraz pokoje klubowe dla 400 osób i kręgielnia na 8 torów.

Zakłady firmy C. Olivetti & C.O. w Ivrea¹² we Włoszech, zatrudniające 15 tysięcy osób, w sieci usług socjalnych posiadają następujące obiekty: stołówkę, warsztaty szkolne, teatr, kino, przychodnię lekarską, bibliotekę, żłobek z przedszkolem, domy robotnicze, urządzenia sportowe i ośrodek naukowo-badawczy. Lokalizacja tychże obiektów (rys. 1) wynika z możliwości terenowych zakładu. Większość tych obiektów znajduje się na terenie zakładu w bezpośrednim oddziaływaniu produkcji (odlewnia żeliwa i aluminium).

Rys. 1. Obiekty socjalne w zakładach firmy Olivetti & Co w Ivree Włochy
1 - stołówka i warsztat szkolny, 2 - teatr kino, 3 - przychodnia lekarska i biblioteka, 4 - żłobek, przedszkole, 5 - domy robotnicze, 6 - urządzenie sportowe, 7 - ośrodek naukowo-badawczy, 8 - obiekty przemysłowe, 9 - wiaty rowerowe i motocyklowe

Fig. 1. Social facilities at the Olivetti and Co. firm in Ivrea, Italy
1 - canteen and training school workshop, 2 - theatre, cinema, 3 - polyclinic and library, 4 - creche, kindergarten, 5 - workers' houses, 6 - sports facilities, 7 - scientific research centre, 8 - plant industrial buildings and facilities, 9 - covered park for bicycles and motorcycles

Interesująco przedstawia się działalność biblioteki i działu kultury oraz spraw młodzieży w zakładach chemicznych firmy Badische Anilin Sode Fabrik AG w Ludwigshafen w RFN¹³. Kilka zakładów tej firmy o różnych lokalizacjach zatrudnia łącznie 45 tysięcy osób. Własny mikrobus firmy co-

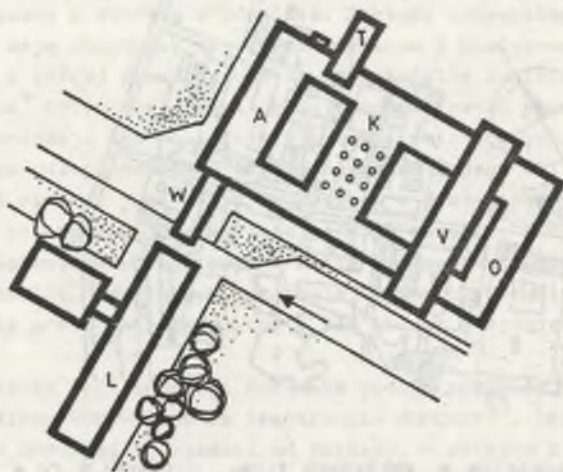
¹²W. i H. Henn: Op. cit., s. 170.

¹³Ibid., s. 460.

dziennie objeżdża osiedle mieszkaniowe oddalone od zakładu o około 20 km, aby umożliwić rodzinom pracowników wypczyczenie książek. Również mikrobus dowozi książki do wydziałów produkcyjnych.

Firma F. Krupp w RFN, posiadająca kilka zakładów w okolicy Essen, ma rozbudowaną bazę warsztatów szkolnych¹⁴. Szkoła może kształcić 1000 uczniów i praktykantów w 40 różnych specjalnościach. Oprócz hal warsztatowych znajdują się tutaj obiekty szatni i umywalni, stołówki, budynki szkolne i administracji.

Na ogół jednak prezentowane w literaturze przykłady obrazują tendencje do lokalizowania sieci usług na terenie zakładu bądź na jego przedpolu w strefie wejściowej. Interesującym przykładem jest ośrodek usługowy¹⁵ w kombinacie chemicznym "TISZA" w rejonie Mészolca (Węgry), rys. 2.

Rys. 2. Ośrodek socjalny w kombinacie chemicznym "Tisza" Węgry

W - wejście na teren kombinatu, L - laboratorium, A - przychodnia lekarska i pogotowie, T - centrala telefoniczna, K - stołówka, V - administracja, O - przystanek autobusowy i parking

Fig. 2. Social complex at the chemical firm "Tisza", Hungary

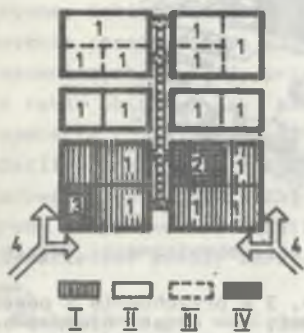
W - entrance to the plant, L - laboratory, A - polyclinic and emergency medical services, T - telephone exchange, K - canteen, V - administration, O - bus stop and car park

Zespół obiektów socjalno-usługowych znajduje się w strefie wejścia i obejmuje: portiernię, przychodnię lekarską wraz z pogotowiem dla zatrutych gazem, centralę telefoniczną, stołówkę, biura administracji zakładowej, przystanek autobusowy i parking oraz laboratorium.

¹⁴Ibid., s. 462.

¹⁵Ibid., s. 446.

W krajach socjalistycznych, a zwłaszcza w ZSRR rozpowszechniły się tzw. węzły przemysłowe, (promyszlennyje uzły) lub inaczej, dzielnice przemysłowe, w których wydzielone są tereny pod obiekty administracyjno-socjalne¹⁶ rys. 3, 4 i 5.

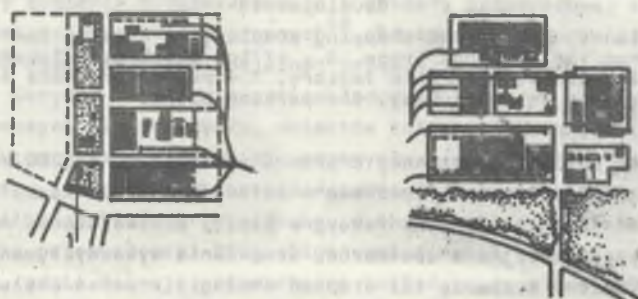

Rys. 3. Strefowanie i etapowanie budowy węzła przemysłowego

I - pierwszy etap, II - drugi etap, III - trzeci etap, IV - obiekty wspólnego użytkowania; 1 - zakłady przemysłowe, 2 - wspólne obiekty inżynierskie, 3 - obiekty socjalne, 4 - dojście piesze

Fig. 3. Zoning and stages envisaged in the construction of an industrial complex

I - first stage, II - second stage, III - third stage, IV - community utilisation facilities; 1 - industrial plants, 2 - common engineering facilities, 3 - social facilities, 4 - pedestrian access

Rys. 4. Usytuowanie centrów administracyjno-socjalnych w dwóch różnych węzłach przemysłowych przemysłu ciężkiego

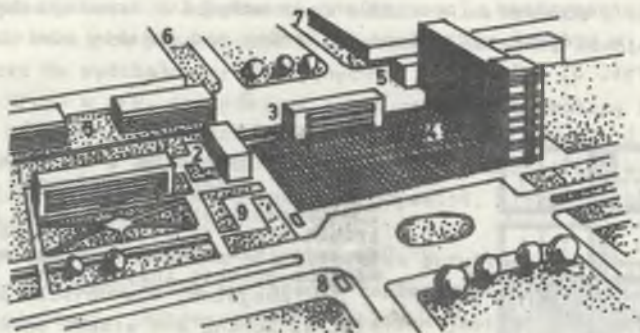
1 - centrum administracyjno-socjalne

Fig. 4. Location of administrative-social centres in two different heavy industry complexes

1 - administration-social centre

Stosowany w Związku Radzieckim rozdział usług socjalnych w zakładach przemysłowych obejmuje 4 stopnie. I stopień tworzą pomieszczenia i urządzenia wykorzystywane podczas pracy w pobliżu stanowiska roboczego z promieniem obsługi 75-100 m. Są to ustępy, palarnie, pomieszczenie wypoczynku, automaty spożywcze, bufety, wydawanie napoi, punkty sanitarne, wydzielone apteczki i pomocy oraz tablice informacyjne. II stopień obejmuje po-

¹⁶ Orłowski, Abramow, Serbinowicz: Architekturne projektowanie promyszlennych zdani. Wyższaja Szkoła, Moskwa 1982, s. 82-91.

Rys. 5. Centrum administracyjno-socjalne kombinatu chemicznego (węzła przemysłowego)

1 - poliklinika, 2 - kombinat handlowo-socjalny, 3 - przychodnia i pasaż z salą zebrań, 4 - obiekt biurowy z laboratoriami, 5 - obiekt biurowo-bytowy, 6 - fabryka szyn, 7 - fabryka wyrobów gumowych, 8 - podziemne przejście, 9 - parking

Fig. 5. Administration-social centre at a chemical complex (industrial development)

1 - polyclinic, 2 - social-shopping complex, 3 - reception facility and passage from the meetings' room, 4 - office block with laboratories, 5 - office-sales block, 6 - rails factory, 7 - rubber products factory, 8 - subway, 9 - parking space

mieszczenia obsługi codziennej z promieniem obsługi do 200 m. Są to zespoły higieniczno-sanitarne, żywienie w bufetach i stołówkach, zabiegi profilaktyczne (inhalatory dezynfekcyjne itp.), pomieszczenia nauki, pomieszczenia organizacyjne i społeczne. Urządzenia wykorzystywane przez pracowników czasowo stanowią III stopień obsługi. Promień obsługi dla III stopnia usług wynosi 800-1000 m. Tutaj w zestaw usług wchodzi pralnie i pomieszczenia naprawy odzieży roboczej i obuwia, jadalnie i stołówki z niewielkimi salami jadalnymi. IV stopień obejmuje urządzenia rządziej użytkowane i nie przez wszystkich członków zakładu. Zwykle są to obiekty wykorzystywane w dni wolne od pracy, o charakterze kulturalno-rekreacyjnym, zlokalizowane w centrum usługowo-administracyjnym z promieniem obsługi 2000 m i więcej (rys. 5). Na ogół tego typu usługi wykazują ciężenie w kierunku terenów osiedleńczych.

Najcenniejszym elementem tego 4-stopniowego systemu usług socjalnych jest pogrupowanie ich w zależności od rodzaju i promienia obsługi. Klarność tego systemu wynika zapewne z tego, że jest w ZSRR szeroko stosowany w projektowaniu węzłów przemysłowych tworzonych na dziewiczych terenach, bez żadnych ograniczeń lokalizacyjnych.

W naszych krajowych normatywach projektowania obiektów sieci usługowo-socjalnej przemysłu nie wszystkie obiekty mają określony promień ob-

sługi¹⁷. Pogrupowanie zaś tych, które promień mają określony, jest niemożliwe ze względu na znaczne ilości stosowanych wielkości.

Istniejące w GOP-ie, utworzone często w sposób naturalny, dzielnice przemysłowe nie mają takich możliwości swobodnego rozwoju centrów usługowo-socjalnych, jak w ZSRR. Zapotrzebowanie na usługi środowiskowe w naszym kraju w związku z niedowładem usług miejskich było i ciągle jest ogromne. Dobitym tego wyrazem jest uchwała nr 402 Rady Ministrów 1963 r.¹⁸ znacznie rozszerzająca wachlarz świadczonych usług socjalnych dla załóg pracowniczych. Zakłady przemysłowe na podstawie tej uchwały mogą finansować takie obiekty, jak: zakładowe domy mieszkalne, hotele robotnicze, gospodarkę rolną, stołówki i bufety, zakłady usługowe, domy kultury, świetlice i kluby, ośrodki sanatoryjne, wypoczynkowe i turystyczne, zakładową przemysłową służbę zdrowia, przyzakładowe żłobki, przedszkola i ogrody jordanowskie, świetlice dziecięce, wczasowiska dla dzieci i młodzieży, przyzakładowe szkoły zawodowe, internaty i przyzakładowe urzędy sportowe.

Szczegółowo pod względem prawnonormatywnym opracowane są usługi ściśle związane z problemami produkcyjnymi zakładu i załogi. Są to: strefa wejściowa (portiernia, wartownia) szatnie, pomieszczenia higieniczno-sanitarne, obiekty żywienia przyzakładowego i obiekty przemysłowej służby zdrowia. Tak więc zestaw aktów prawnych¹⁹ obowiązujących przy projektowaniu obiektów sieci usługowo-socjalnej przemysłu jest niepełny i wymaga uzupełnienia. Dotyczy to głównie przyzakładowych urządzeń sportowych, ośrodków badawczych dla przemysłu, obiektów informacji naukowo-technicznej oraz obiektów obliczeniowych dla przemysłu.

Najdotkliwszy jednak jest brak całościowego ujęcia problematyki strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego w skali zakładu, miasta i aglomeracji miejsko-przemysłowej. Szczególniej uwagi nabierają te luki w warunkach GOP-u, gdzie relacje przestrzenne zakład przemysłowy, obsługa socjalna - tereny za inwestowania miejskiego są zupełnie inne niż w innych częściach kraju i stały się powodem wielu niedogodności środowiskowych. Do najdotkliwszych i charakterystycznych cech GOP-u należą:

- 1/4 terenów zabudowanych, terenów uprzemysłowionych miast śląskich jest zajęta przez zabudowę przemysłową,
- ze względu na deficyt siły roboczej w przemyśle występuje niedorozwój obsługi mieszkańców,
- jest znaczna liczba dużych zakładów zatrudniających powyżej 500 osób,
- występują masowe i odległe dojazdy do pracy,

¹⁷E. Niezabitowska: Op. cit., s. 56.

¹⁸"Monitor Polski" 1963, nr 95, poz. 44.

¹⁹E. Niezabitowska: Wpływ strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego na planowanie przestrzenne. Określenie problematyki badawczej. Stan badań. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Gliwice 1981, maszynopis.

- niewykorzystane są rezerwy kobiecej siły roboczej,
- zakłady nie mają możliwości ekspansji terytorialnej na skutek zacieśnienia zabudowy zakładów i terenów osiedlowych,
- prawie wszystkie tereny rekreacji w konurbacji śląskiej znajdują się w szkodliwych i uciążliwych dla zdrowia warunkach,
- budownictwo mieszkaniowe konurbacji śląskiej z jego rozmieszczeniem i strukturą wewnętrzną stworzył przemysł (co najmniej 30% terenów mieszkaniowych zajmują osiedla przyzakładowe i osiedla zlokalizowane pod wpływem przemysłu)²⁰.

Wyżej wymieniony zbiór cech charakterystycznych dla aglomeracji śląskiej jest powodem zwiększonych wymagań pracowników w stosunku do zakładów w zakresie rozszerzenia strefy usługowo-socjalnej, a także rosnącego stale zapotrzebowania mieszkańców Śląska na kompensacyjne działania przemysłu w środowisku. Dlatego też działania inwestycyjne zakładów przemysłowych rozciągają się na następujące dziedziny usług:

- socjalne dla załogi,
- dla zakładu (podnoszenie efektywności, stabilizacja załogi),
- dla otoczenia (kompensacja strat wynikających z negatywnego oddziaływania na otoczenie)²¹.

W kategorii usług socjalnych dla załogi występują takie obiekty, jak: portiernie, strefa wejściowa, zespół higieniczno-sanitarny, punkty I pomocy doraźnej, przychodnie lekarskie, ambulatoria, domy wczasowe i kolonijne.

W celu zwiększenia efektywności procesów produkcyjnych realizuje się biura administracji przemysłowej, dyspozytornie, ośrodki obliczeniowe i informatyczne, biura projektowe konstrukcyjne oraz laboratoria zakładowe, doświadczalne i badawcze.

Aby utrzymać i zdobyć nowych pracowników, zakłady przemysłowe budują hotele robotnicze, domy młodych małżeństw i mieszkania zakładowe. Niektóre zakłady realizują i utrzymują szkoły zawodowe z internatami i zapleczem socjalnym, zapewniając sobie w ten sposób dopływ nowej kadry wykwalifikowanych pracowników. Spotyka się także w sieci usług zakładowych oddziały pracy chronionej dla inwalidów i osób rehabilitowanych oraz żłobki i przedszkola.

W kategorii usług na rzecz otoczenia można wymienić takie działania, jak: finansowanie spółdzielczego budownictwa mieszkaniowego, obiektów

²⁰ St. Tomaszek: Rozwój terenów przemysłowych w układzie przestrzennym konurbacji Górnośląskiej. Modelowe formy zagospodarowania przestrzennego GOP. Oseolineum, Wrocław, Warszawa 1981.

²¹ E. Niezabitowska: Problemy kształtowania strefy usługowo-socjalnej zakładów przemysłowych. W: Materiały seminaryjne pt. Zagadnienia przestrzennej rekonstrukcji obszarów przemysłowych. Pol. Sl. Gliwice 1983 oraz Materiały dotyczące zrealizowanych stref usługowych wybranych zakładów przemysłowych na terenie miasta Katowice. Problem węzłowy PAN. 06.01.01. Gliwice 1983, maszynopis.

rekreacji, sportu i kultury, ochronę zabytków architektury przemysłowej i techniki, finansowanie specjalnych punktów służby zdrowia (szpitale, sanatoria, ośrodki rehabilitacji zapobiegawczej i rehabilitacji inwalidów przemysłu).

Tak więc zakres działań zakładu na rzecz załogi i otoczenia może być ogromny i bardzo korzystny. Na realizację pełnego zestawu usług mogą sobie pozwolić zakłady ekonomicznie najsilniejsze. Szczególną rolę odgrywa sieć usług śródmiejzkowych w uprzemysłowionych miastach śląskich (silne ekonomicznie kopalnie, huty, elektrownie i inne duże zakłady przemysłowe) gdzie przemysł zajmuje 1/4 terenów zabudowanych i finansuje 30% terenów mieszkaniowych. Dlatego też działania przemysłu w tym zakresie nie powinny być chaotyczne i przypadkowe, a lokalizacje wymuszone. Znane są powszechnie złe, nieprawidłowe lokalizacje osiedli mieszkaniowych, budownictwa zakładowego, żłobków, przedszkoli czy obiektów rekreacyjnych.

Ustalenie kierunków rozwoju sieci usługowej przemysłu zrealizowanej poza zakładem wymaga, w pierwszym rzędzie, podjęcia badań stanu istniejącego w tym zakresie. Analiza takich kompleksowych badań pozwoli na opracowanie koncepcji rozwoju infrastruktury społecznej przemysłu i miejskiej, zapewniającej prawidłową obsługę mieszkańców miast uprzemysłowionych.

LITERATURA

1. Arct Z.: Projektowanie architektoniczne zakładów przemysłowych. Arkady, Warszawa 1974.
2. Ciechocińska M.: Ocena ogólnych tendencji zmian w stanie infrastruktury społecznej. Biuletyn KZPK PAN, Warszawa 1983, nr 123.
3. Ciechocińska M.: Infrastruktura społeczna. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 116.
4. Dzięgielewski T.: Sieć usług socjalnych w zakładzie przemysłowym. IKS, Warszawa 1977.
5. Dzięgielewski T., Obarska M., Borkowska A.: Kształtowanie nieuciążliwych zakładów przemysłowych. Poradnik projektanta. IKS, Warszawa 1984.
6. Frąckiewicz L.: Ocena gospodarki przestrzennej Górnego Śląska. W: Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1984, nr 123.
7. Haiko P.: The Industrial City of Berndorf in Lower Austria. "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1984, t. XXIX, z. 1-2.
8. Henn W., Henn H.: Obiekty socjalne w zakładach przemysłowych. Arkady, Warszawa 1974.
9. Jaźwiecki B.: Strategia uprzemysłowienia a proces urbanizacji. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1982, nr 119.
10. Jewtuchowicz A.: Wpływ zakładów przemysłowych na poprawę warunków bytowych ludności miejskiej. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 115.
11. Jewtuchowicz A.: Korzyści zewnętrzne jako czynnik kształtowania zachowań zakładów przemysłowych. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 115.
12. Jędrzycki W. (red.): Planowanie społeczne w zakładzie pracy. Aspekty humanizacyjne. Inst. Wyd. CRZZ, Warszawa 1974.

13. Klasik A.: Elementarne problemy rozwoju aglomeracji katowickiej. Komitet Badań Regionów Przemysłowych PAN, Warszawa 1982, z. 75.
14. Klasik A.: Raport. Efekty zewnętrzne rozwoju przemysłu na Górnym Śląsku. "Architektura" 1983, nr 6.
15. Krawczyk St., Mura A.: Infrastruktura społeczna w nowym mieście na przykładzie Jastrzębia. W: Warunki i czynniki przeobrażeń katowickiej aglomeracji gospodarczej. Ossolineum, Wrocław, Warszawa 1979.
16. Kubiak A.: Regionalne zróżnicowanie wyposażenia zakładów przemysłowych we własne urządzenia infrastrukturalne. PKZP PAN, Studia, t. XLIV PWN, Warszawa 1974.
17. Markiewicz-Kozańska E.: Rozwój przestrzenny wielkich i dużych zespołów fabryczno-mieszkalnych na terenie Łodzi w drugiej połowie XIX w. "Kwartalnik Urbanistyki i Architektury" 1984, t. XXIX, z. 1-2.
18. Markowski T.: Warunki bytowe a władze lokalne. Próba syntezy. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 115.
19. Markus T.A.: The 18th Century Roots in the 19th Century Industrial Town. "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1984, t. XXIX, z. 1-2.
20. Mura A.: Zagospodarowanie kulturalne czasu wolnego górników Rybnickiego Okręgu Węglowego. SIN, Katowice 1983, maszynopis.
21. Niezabitowska E.: Koncepcja zintegrowanego modelu administracji przemysłowej. W: Modelowe formy zagospodarowania przestrzennego GOP. Ossolineum Wrocław, Warszawa 1981, t. I.
22. Niezabitowska E.: Problemy kształtowania strefy usługowo-socjalnej zakładów przemysłowych. Materiały seminaryjne pt. Zagadnienia przestrzennej rekonstrukcji obszarów przemysłowych. Pol, Śl., Gliwice 1983.
23. Niezabitowska E.: Wpływ strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego na planowanie przestrzenne. Określenie problematyki. Stan badań. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Gliwice 1981, maszynopis.
24. Niezabitowska E.: Wpływ strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego na planowanie przestrzenne. Krytyczna analiza rozwiązań projektowych oraz normatywnych na przykładzie wybranych zakładów przemysłowych Katowice. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Gliwice 1983, maszynopis.
25. Niezabitowska E.: Wpływ strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego na planowanie przestrzenne. Materiały dotyczące zrealizowanych stref usługowych wybranych zakładów przemysłowych na terenie miasta Katowice. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Gliwice 1982, maszynopis.
26. Niezabitowska E.: Wpływ strefy usługowo-socjalnej zakładu przemysłowego na planowanie przestrzenne. Opracowanie wniosków końcowych. Problem węzłowy PAN 06.01.01. Gliwice 1984, maszynopis.
27. Nowak-Lenartowska A.: Osiedla zakładowe jako problem urbanistyczny regionu. Na przykładzie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. PWN, Warszawa 1973.
28. Orłowski B.J., Abramow W.K., Serbinowicz P.P.: Architekturnoje projektowanie promyśzlennych zdanij. Wyższaja Szkoła, Moskwa 1982.
29. Pietrucha J.: Podstawowe elementy kształtowania infrastruktury w konurbacjach przemysłowych. Studia nad ekonomiką regionu. SIN, Katowice 1977.
30. Podoski J.: Kierunki rozwoju infrastruktury społecznej w aglomeracjach miejskich. Studia nad ekonomiką regionu. SIN, Katowice 1977.
31. Popławska J.: Dziewiętnastowieczna architektura przemysłowa Łodzi. "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1984, t. XXIX, z. 1-2.
32. Regulski J.: Gospodarka przestrzenna a warunki bytowe ludności. Próba definicji problemu. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1981, nr 115.
33. Regulski J.: Ekonomika miasta. PWE, Warszawa 1982.

34. Skrzekot J.: Z badań nad lokalizacją usług wobec miejsc zatrudnienia i miejsc zamieszkania. Materiały i Studia IPPPP pt. Przemysł a obsługa ludności. Wybrane zagadnienia przestrzenne. PWN, Warszawa 1971.
35. Skrzypczyk J.: Związki lokalizacyjne terenów przemysłowych i osiedleń-
czych. Materiały i studia IPPPP pt. Przemysł a obsługa ludności.
Wybrane zagadnienia przestrzenne. PWN, Warszawa 1971.
36. Tomaszek St.: Rozwój terenów przemysłowych w układzie przestrzennym
konurbacji Górnośląskiej. W: Modelowe formy zagospodarowania prze-
strzennego GOP. Ossolineum, Wrocław, Warszawa 1982.
37. Walkowitz D.J.: The Politics of Social Space: Industrial Architecture
and Urban Planning in an American Company Town and an Industrial
City. "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1984, t. XXIX, z. 1.

Recenzent: Doc. dr inż. arch. Zygmunt Wręczycki

Wpłynęło do Redakcji w grudniu 1985 r.

СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ, НАХОДЯЩИЕСЯ ВНЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

Для того, чтобы преодолеть барьер на пути своего развития, каким является нехватка рабочей силы, промышленные предприятия всего мира строят для своих коллективов объекты социально-бытового обслуживания. Это чаще всего расположенные за забором предприятия объекты общественного питания, здравоохранения, жилые дома, дома культуры, туристские и спортивные базы и дома отдыха.

До настоящего времени не разработана единая система выбора функции, программы и размещения объектов социально-бытового обслуживания местного характера. Причиной тому является изменчивость потребности, обусловленная современными требованиями и интересами коллектива, общим уровнем жизни, благополучия и качества услуг оказываемых в жилых районах.

Обычно объекты этого типа находятся вблизи промышленных предприятий, часто в радиусе их невыгодного взаимного воздействия.

В социалистических странах объем услуг определяется законодательством. В СССР существует 4-ступенчатая система распределения и расположения объектов социального обслуживания. Наши правила в этой сфере для довольно большого количества индивидуальных объектов вводят индивидуальные радиусы зоны обслуживания, что усложняет некоторым образом проектирование сети объектов социального обслуживания для промышленных предприятий.

В связи с этим автор предлагает заняться изучением состояния существующей сети социального обслуживания промышленности, что может стать основой для разработки новых концепций координированного развития общественно-инфраструктуры промышленных городов.

INDUSTRIAL PLANTS SERVICES AND SOCIAL FACILITIES SITED OUTSIDE THE PLANT

S u m m a r y

All over the world industrial plants provide services and social facilities for their staff in order to promote workforce stability which is essential to ensure conditions for development. These are most often facilities for collective catering, health services, housing, social and cultural activities, holidays, recreation and sport, situated outside the actual plant terrain.

Up to the present no comprehensive system has been developed for the choice of function, programme and location of services-social facilities of a community nature. The reason for this is the wide variation in needs depending on the actual requirements and interests of the individual plant staffs, the overall standard of living and of prosperity and also the quality of services offered in the town or community considered.

Usually facilities of this type are sited in the vicinity of the industrial plant, frequently within the range of its adverse environmental influence.

In the socialist countries the spectrum of services is determined by relevant legislation. In the Soviet Union the law envisages a 4-degree system of distribution and location of social services. In Poland the regulations in this area lay down a different required services radius for a fairly large number of facilities, which makes for a certain degree of complication when designing a services network for industrial plants.

For this reason the author proposes that studies should be initiated to establish the present state of the industrial services network to inspire new ideas of infrastructure development of industrial towns.